

ORIGINALNI NAUČNI RAD

DOI: 10.5937/reci2215102P

UDC: 14 Atanasijević K.

141.72:172

Aleksandar B. Prnjat*

Alfa BK Univerzitet

Fakultet za strane jezike

KSENIJA ATANASIJEVIĆ O ETIČKOJ OSNOVI FEMINIZMA

Sažetak: Ovaj rad istražuje shvatanje Ksenije Atanasijević o etičkoj osnovi feminizma. Ona argumentuje da je feminizam utemeljen na koncepciji slobode ličnosti. Ona ukazuje da degradirajući položaj žena ima svoje poreklo u porodici i da je porodica bazirana na muškom nasilju prema ženama. Po Kseniji Atanasijević, sloboda individuuma čini etičku osnovu feminizma.

Ključne reči: Ksenija Atanasijević, etika, feminizam, sloboda, feministička etika.

U jednom kratkom članku iz 1927. godine, koji je objavljen u časopisu *Ženski pokret*, glasilu istoimenog feminističkog udruženja, Ksenija Atanasijević ukazuje da su feministički zahtevi zasnovani na moralnim temeljima. Reč je o tekstu „Etička podloga feminizma“ čiji naslov jasno i precizno najavljuje tezu koja se u njemu brani (Atanasijević, 2008a, str. 22). Čak i da se u naslovu govori samo o nekim etičkim aspektima feminizma, već bi i to bilo dovoljno da članak klasifikujemo kao tekst koji pripada, u širem smislu shvaćenoj, feminističkoj etici. Barem u bibliografskom smislu u kojem, na primer, naslovi o etičkim aspektima poslovanja ili etičkim aspektima nekog medicinskog fenomena pripadaju domenu

---

* aleksandar.prnjat@gmail.com

poslovne, odnosno, medicinske etike. Međutim, naslov ovog članka Ksenije Atanasijević govori nešto kudikamo radikalnije: da sam feminizam, kao takav, ima etički temelj. Zato ga bez ikakve rezerve treba pribrojati korpusu feminističke etike u striktnom smislu. Ništa ne mari što se u jednom nedavnom tekstu – od kojeg bi se po naslovu, nameni i mestu na kojem je objavljen očekivalo da bude merodavan – kaže da je feministička etika kao akademska oblast nastala sedamdesetih godina dvadesetog veka (Norlock, 2019).¹ Ako bi se insistiralo na veoma strogom određenju, postojali bi razlozi zbog kojeg ovo ne bi moralo da se oceni kao sasvim netačno. Samo, tolika strogost bi bila očigledno nepravedna prema feminističkoj etici, jer je odavno postalo uobičajeno da se u sličnim slučajevima postupa daleko opuštenije, pa se tako, na primer, standardno govori o Platonovoj epistemologiji ili o njegovoj filozofiji jezika.

U ovoj belešci izložiću shvatanje Ksenije Atanasijević o etičkoj osnovi feminizma i pri tome ću na nju referisati upotrebljavajući samo njeno ime, bez prezimena. U srpskoj teorijskoj kulturi, kada se referišu stavovi poznatih autorki ili autora, poznatih u dvostrukom značenju te reči, onih koji su poznati široj javnosti ali i onih koje lično poznajemo, ponekad se, posle uvodnih napomena, u daljem toku izlaganja koristi ime bez prezimena, ili čak samo nadimak. Tako se na primer na Zagorku Golubović ponekad referisalo kao na Zagu, a na Svetozara Stojanovića kao na Svetu. To su, mahom, radili oni koji su ih lično poznavali i sa njima bili bliski. A sasvim se uobičajilo da one koji su po opštem priznanju veliki, zovemo jednostavno po imenu i bez prezimena. To je slučaj kada se govori o Dositeju Obradoviću ili Vuku Stefanoviću Karadžiću. Moj razlog za ovakvo referisanje na Kseniju Atanasijević prilikom izlaganja njenih stavova, očigledno ne pripada prvopomenutom redu, već je poziv da joj se u srpskoj filozofskoj kulturi konačno prizna ono mesto koje ona svojim delom i zaslužuje.²

Ksenija, dakle, kaže za feminističke zahteve i težnje da su „nazidani“ na „duboko moralnim temeljima“ (Atanasijević 2008a, str. 22). Danas se izraz „nazidani“, kao i sama lepa metafora gotovo uopšte ne upotrebljava u teorijskim tekstovima. Ona dodaje da je

---

¹ U ovoj enciklopedijskoj odrednici se svi spisi koji razmatraju ovu tematiku od sedamnaestog pa do sedamdesetih godina dvadesetog veka proglašavaju za preteče feminističke etike. Ali, na samom početku se, pomalo brozopletu, feministička etika određuje kao etika koja nastoji da to, to i to – da bi se već u sledećem pasusu reklo kako to ipak ne čine sve feminističke etičarke, pa se kao na primer ukazuje na kanonski spis Meri Vulstonkraft [Mary Wollstonecraft] (1994) koji je prvi put objavljen 1792.

² Lino Veljak iznosi ocenu da Ksenijino delo „nesumnjivo spada među ono najvrednije u filozofiji na južnoslavenskim prostorima u 20. stoljeću“ (Veljak, 2020, str. 29).

„polazna tačka“ feminizma „verovanje u neprikosновенost ličnosti, u njeno apsolutno pravo na slobodu i obezbeđenje svih potreba za njeno razvijanje“ (22).³ Četiri godine kasnije, u predavanju objavljenom pod naslovom „O uticaju žene na širenje pacifističke ideje“, Ksenija kaže kako feminizam podrazumeva „da svako ljudsko biće jeste neprikosnoveno, i da ima prava da na puni i neometani način razvija sebe“ (Atanasijević, 2008f, str. 78). Ovo verovanje u članku „Nekoliko feminističkih razmatranja“ naziva visoko – moralnim stavom feminizma, pa uz neprikosновенost dodaje i svetost. Kaže da je „ličnost svakog ljudskog individuuma sveta i neprikosnovena“ (Atanasijević 2008b, str. 26). U članku „Etička podloga feminizma“, ovaj stav naziva verovanjem, ali ga na istom mestu takođe naziva i polaznom tačkom (Atanasijević, 2008a, str. 22). To verovanje, odnosno ta polazna tačka ima izvesne implikacije. Jedna od njih, za koju Ksenija kaže da je „nužna logička posledica“ (22) jeste odbacivanje jednog drugog verovanja. To je verovanje da „jedan pol ima po samoj prirodi, preimućstvo nad drugim polom“ (22). Ksenija ovo ocenjuje kao „apsurdnost“ koju su „žene gorko osetile“ (22). S obzirom na pritisak istorijskih naslaga u Srbiji, ona izražava bojazan da će shvatanje o svetosti i neprikosновенosti ličnosti ovde uvek ostati samo nedostizni ideal ili, kako ona kaže „neosvojni ideal“ (Atanasijević, 2008b, str. 26).

Ovakva strahovanja rezultat su njenog duboko proživljenog uvida u „sve oblike obesvećivanja i unižavanja aktivnosti i ličnosti ženine“ (26). To unižavanje dolazi od ženinog položaja u porodici u kojoj se metode muškog vladanja svode na „nasilje“ (Atanasijević, 2008a, str. 22). Ksenija bira pravu reč, „nasilje“, ne ublažavajući i ne ulepšavajući stvarnost. Uz ovo ide, kako kaže, ne samo uopšteno zapostavljanje žena već i zapostavljanje žena kao majki što loše utiče na normalan razvoj deteta (22). Pod normalnim razvojem deteta ona očito ima u vidu onaj razvoj do kojeg bi došlo da nema ovog zapostavljanja. Kada govori o razvoju deteta Ksenija ima u vidu ono što se u ovakvim okolnostima dešava sa „čitavim mladim naraštajima“ (22). Reč je o mehanizmu samoreprodukcije zapostavljenosti žena. Neodstupno demaskiranje tog mehanizma čini deo Ksenijinog stanovišta, koje ona ponekad naziva ideologijom feminizma. Pod ovim izrazom ona nema u vidu marksističko shvatanje o ideologiji kao lažnoj svesti, kao što, i inače, ne pokazuje sklonost ka marksističkim koncepcijama. A prema nekima, kao što je klasna mržnja, bila je i izrazito kritična (Atanasijević, 2008c, str. 33). Pa ipak, u njenom shvatanju da je feminizam orijentisan „ka zadobijanju neospornih prava žene, i osiguravanju neophodnih uslova za život ne samo žene, nego, posredno i čitavih naroda“ (Atanasijević, 2008a, str. 22), odnosno da feminizam unapređujući žene, istovremeno unapređuje i čitavo čovečanstvo (Atanasijević, 2008f, str.

---

³ Ove stavove Daša Duhaček navodi u prilog oceni da je za Kseniju feminizam „pre svega etičko stanovište“ (Duhaček, 2020, str. 88).

78), mogla bi se uočiti sličnost sa izvesnim stavovima koje je Marks [Karl Marx] izneo kritikujući Hegela [G. W. F. Hegel] (Marks, 1980, str. 248–252) i koji njoj, u to doba, nisu mogli biti poznati. Ova sličnost bi najpre mogla biti rezultat okolnosti da su i liberalizam i feminizam i marksizam izdanci novovekovnih emancipatorskih pokreta.⁴

Osim ovog zapostavljanja žena kao majki, drugi oblik zapostavljanja i suštinskog potcenjivanja žena koji Ksenija pominje, jeste onaj koji u patrijarhalnom društvu doživljavaju „neudate devojke, često i onda kad su sasvim spremne za život“ (Atanasijević, 2008e, str. 39). Naime, kaže Ksenija „[...] devojka se, kad je ostajala neudata, po pravilu, postepeno ali sigurno, pretvarala u polu-žalosnu, a polu-smešnu figuru, koja kroz puste dane muklo nosi svoju životnu promašenost, i teretno pada svojoj okolini.“ (37) Ovakve sudbine Ksenija karakteriše kao „tragedije“ (39). Ona ukazuje da „ishod suviše dugog neetičkog stavljanja žene u pokroviteljsku ili tiransku zavisnost od muškarca, donosio je kadkad degradiranje same njene psihičke i moralne suštine“ (36).

Kao jedan od uzroka ovakvog stanja stvari Ksenija prepoznaje pogrešna shvatanja o vaspitanju. Radi se o tome da su postojala dva posve različita cilja u vaspitanju muške i ženske dece: dok je smisao vaspitanja muške dece, i u porodici i u školi, bio da se pripreme za samostalan život, vaspitanje devojčica i devojaka za cilj je imalo poslušnost prema muškarcima (upor. Atanasijević, 2008e, str. 35). Ovim je, primećuje Ksenija, kršeno moralno načelo „da je i žena ljudski individuum, koji kao i muškarac ima pravo na slobodno izražavanje i unapređivanje svoga bića“. (35). To načelo ona vidi kao „prvobitni moralni princip“ (35).

Ona takođe ukazuje da je smisao vaspitanja devojaka bio u tome da se njihova potčinjenost „zapečati“ (36). Jedina svrha tog i takvog vaspitanja „bila je razume se udaja“ (36). Ksenija ne prelazi ćutke ni preko okolnosti da je, čak i u ulozi majke, žena uglavnom imala „sporednu ulogu, dok je otac, 'glava porodice', o svemu, pa i o deci, kazivao prvu i poslednju reč“ (36). Kada pominje idilične momente patrijarhalnih brakova u prošlim vremenima, Ksenija to čini da bi ih raskrinkala: efektno podseća da su u takvim brakovima zapravo „većinom samodržački, upravljali muževi“ (36). Pa zatim dodaje da te „idile izgledaju vrlo nezavidne sa prosvetljenijeg etičkog i socijalnog stanovišta današnjice“ (36).

---

⁴ Najuticajniji među ovim pokretima je svakako francusko prosvetiteljstvo.

Kada piše o knjizi feministkinje Julke Hlapec-Đorđević *Sudbina žene*, Ksenija to čini iznijansirano, imajući pre u vidu samu stvar nego pripadnost istom taboru.⁵ Kaže da ima istine u tvrđenju ove autorke kako u „feminističkom pokretu nije dovoljno obraćena pažnja na rešavanje etičkih i seksualnih pitanja“ (Atanasijević, 2008f, str. 194) da bi onda dodala: „Sasvim je na svome mestu uviđanje da feminizam nije samo ekonomski i pravni, nego da je, u prvome redu, etički problem“ (194).⁶ Ksenija ističe da su feministkinje više nego muškarcima okrenute univerzalnim, ne samo na žene usmerenim ciljevima, te da su feministički programi ispunjeni „visoko čovečnim ciljevima: ostvarivanje slobode individuum, koji je, kao takav, svet, zaštitom žene u svim njenim funkcijama, osiguravanjem bezizuzetno svakog deteta, uvođenjem pacifizma, na mesto političkih konflikata krvavih posledica, jednom reči, moralnim osvežavanjem, podizanjem i preporodom nivoa društva i svih njegovih odnosa“ (Atanasijević, 2008a, str. 23). Njen feminizam i pacifizam, idu ruku pod ruku, kod nje je pacifizam deo feminizma (upor. Duhaček, 2020, str. 85). Ona ističe da je težnja žena da poboljšaju sopstveni položaj pre svega društvena i pacifistička težnja (Atanasijević, 2008f, str. 78). Ksenijin pacifizam je deo feminizma i zbog toga što po njoj pacifizam „ima mnogo elemenata morala samilosti i ljubavi“ (78).

Ovaj moral samilosti i ljubavi nipošto ne podrazumeva pasivnost i povlačenje pred zlom. Kada je govorila o pitanju aktivnog učestvovanja žena u politici (Atanasijević, 2008g), Ksenija je kritikovala praktične implikacije stava da žene svoja prava treba da pokušaju da postignu radom a ne borbom (Atanasijević, 2008g, str. 42). Ona smatra da je, kada se teorijski uvidi sva problematičnost ljudske prirode, „grešno skrstiti ruke“ (Atanasijević, 2008f, str. 78) i prepustiti se pasivnoj kontemplaciji. Naime, iako ovaj stav ocenjuje „teorijski besprekoran“ (78), on bi usporio „dolaženje žena do njihovih političkih prava“ (78). Doduše, ta borbenost žena, ističe Ksenija, nipošto ne treba da bude isto što i brutalnost i bezobzirnost muškog učestvovanja u političkim borbama (78).

Po njoj pacifizam ima za cilj stvaranje takvih odnosa među ljudima „koji će isključiti svako fizičko i moralno zloupotrebljavanje drugoga“ (Atanasijević, 2008f, str. 78). Ksenijin feminizam se zasniva na poštovanju svake ličnosti, iz čega onda proizlazi i sloboda svakog naroda (79). Iz ove perspektive, celokupna istorija „sa nepreglednom povorkom krvavih ratova i slepog uništavanja ljudi“ (79) može da izgleda samo kao „nedostojna odvrtna i

⁵ Ovakav odnos prema samoj Kseniji danas demonstrira Daša Duhaček, koja joj odaje poštovanje upravo time što iznijansirano prilazi njenom delu, ne libeći se da kritički ukaže na one njene stavove koji su u Ksenijino vreme bili opšte mesto, ali danas nisu prihvatljivi (upor. Duhaček, 2020).

⁶ Ovu njenu formulaciju Lino Veljak navodi u prilog ocene da je Ksenija svoj feminizam zasnivala na etici (Veljak, 2020, str. 31).

čudovišna“ (79). Kao polaznu tačku filozofske koncepcije za koju se zalaže, Ksenija postavlja „ukidanje nasilno postavljenih razlika i nejednakosti između ljudskih bića“ (79). Njen feminizam koji podrazumeva i pacifizam je, kako ona kaže, „visoko idealistička“ ideologija. Ovde izraz „idealizam“ Ksenija, sva je prilika, upotrebljava u smislu „dragocene optimističke vere, da je moguće upitovati samoživu ljudsku prirodu, i među ljudima uspostaviti uslove za življenje u individualnoj slobodi, u simpatiji i u miru“ (78). Ova vrsta optimizma, kaže ona, „daje feministkinjama sposobnost za jedan uzvišeni rad na otklanjanju uzroka što vode sukobljavanjima, razmiricama, proganjanjima i svim vrstama povreda tuđe ličnosti“ (78). Ovakvu ideologiju pacifizma osnovali su, po njoj, najplemenitiji među osnivačima religija i filozofima (78, takođe upor. Atanasijević, 2011).

Kada se načelu slobode individue pridaje najšira opštost, tada ono, poentira Ksenija, mora biti primenjeno i na ženu. (Atanasijević, 2008d, str. 105) Ovo ostvarivanje slobode individuum je jedan izrazito liberalan stav koji kod Ksenije ne samo što ide ruku pod ruku sa zaštitom žena – već je njegova osnova. Njen pacifizam i odbacivanje nacionalističke isključivosti (Atanasijević, 2008c, str. 33), takođe proizlaze iz shvatanja o svetosti slobode individue. A upravo ova sloboda individue, po Kseniji, čini etičku osnovu feminizma.

LITERATURA

- Atanasijević, K. (2008a). Etička podloga feminizma. U: Ksenija Atanasijević, *Etika feminizma*, (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 22 – 23). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Atanasijević, K. (2008b). Nekoliko feminističkih razmatranja. U: Ksenija Atanasijević, *Etika feminizma*, (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 24 – 27). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Atanasijević, K. (2008c). Altruističko dejstvo žene. U: Ksenija Atanasijević, *Etika feminizma*, (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 32 – 33). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Atanasijević, K. (2008d). Ibenova shvatanja žene. U: Ksenija Atanasijević, *Etika feminizma*, (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 105 – 110). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Atanasijević, K. (2008e). Razmatranja o vaspitanju žena, U: Ksenija Atanasijević, *Etika feminizma*, (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 34 – 40). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

- Atanasijević, K. (2008f). O uticaju žene na širenje pacifističke ideje. U: Ksenija Atanasijević, *Etika feminizma*, (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 78 – 80). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Atanasijević, K. (2008g). O potrebi borbenosti žena u politici. U: Ksenija Atanasijević, *Etika feminizma*, (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 42 – 43). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Atanasijević, K. (2011). Religijska i filozofska podloga pacifizma. U: Ksenija Atanasijević, *Etika hrabrosti* (pr.), Ljiljana Vuletić (str. 29 – 43). Beograd: Žene u crnom, Rekonstrukcija Ženski fond, Centar za ženske studije.
- Veljak, L. (2020). Borba protiv zla. U: Zorica Mršević, Marko Jovanović (pr.), *Ksenija Atanasijević: O meni će govoriti moja dela* (str. 27 – 37). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Duhaček, D. (2020). Feminizam i pacifizam: delovanje Ksenije Atanasijević. U Zorica Mršević, Marko Jovanović (pr.), *Ksenija Atanasijević: O meni će govoriti moja dela* (str. 81 – 97). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Vulstonkraft, M. (1994). *Obrana prava žene: sa kritičkim opaskama na politička i moralna pitanja*, Beograd: Filip Višnjić. Centar za ženske studije.
- Marks, K. (1980). Prilog kritici Hegelove filozofije prava. U: Karl Marks, *Kritika Hegela*, Beograd : Rad.
- Norlock, K. (2019). Feminist Ethics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-ethics/>. Pristupljeno: 15. 03. 2020.

ALEKSANDAR B. PRNJAT

KSENIJA ATANASIJEVIC ON ETHICAL FOUNDATION OF FEMINISM

Summary: This paper explores Ksenija Atanasijević's understanding of the ethical basis of feminism. It highlights her understanding that feminism as such has an ethical basis. Her criticism of the degrading position of women which, according to her, has its origins in a family based on the male violence against women is also pointed out. The paper also points to Ksenija Atanasijević's understanding of the universal goals of feminism, goals that are not directed only at women. The author points out that despite the explicit distancing of Ksenija Atanasijević in relation to Marxism, especially the Marxist conception of class hatred, some of her positions are similar to the positions which Karl Marx presented criticizing Hegel. The author notes that at the time when she wrote her works, these views of Marx could not have been known to her. In conclusion, the author points out that for Ksenija Atanasijević the freedom of the individual forms the ethical basis of feminism.

Key words: Ksenija Atanasijevic, ethics, feminism, freedom, feminist ethics.

Datum prijema: 30.09.2022.

Datum ispravki: /

Datum odobrenja: 26.10.2022.